

Скнар О.М. Політичні практики в картині світу студентської молоді // Наукові студії із соціальної та політичної психології: Зб. статей / НАПН України, Ін-т соціальної та політичної психології; [редкол. : С.Д. Максименко, М.М.Слюсаревський та ін.] – К.: Міленіум, 2014. – С. 221-232.

О.М. Скнар

ПОЛІТИЧНІ ПРАКТИКИ В КАРТИНІ СВІТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Сучасний політичний дискурс, транслуючи громадянські та політичні практики, репрезентує соціальний світ різних суб'єктів політичної соціалізації та впливає на утворення політичної картини світу молоді. Молодь, занурюючись у суспільно-політичний дискурс, відбирає й апробує ті чи інші практики, структурує набутий досвід, інтерпретує дії політиків, влади, інших громадян, визначає своє місце і роль у суспільстві, конструюючи власне бачення політичного світу. Актуальність дослідження політичних практик (як узвичаєних моделей політичної поведінки) обумовлено розумінням того, що вони визначають внутрішню логіку побудови особистістю своєї поведінки в суспільстві. Виходячи із цього, метою дослідження є визначення особливостей практик, представлених у дискурсі взаємодії суб'єктів політичної соціалізації. Емпіричним шляхом виявлено базові категорії, що структурують політичні практики в картині світу студентської молоді. Ними визначено такі: вплив на владу; делегування відповідальності; особиста відповідальність; механізми контролю влади; патерналізм; корумпованість суспільства та відмова від політичної активності.

Ключові слова: політичні практики, картина світу, студентська молодь, апробація інструментарію дослідження.

Современный политический дискурс, транслируя гражданские и политические практики, репрезентирует социальный мир субъектов политической социализации и влияет на создание политической картины мира молодежи. Молодежь, погружаясь в общественно-политический дискурс, отбирает и апробирует те или другие практики, структурирует полученный опыт, интерпретирует действия политиков, власти, других

граждан, определяет свое место и роль в обществе, конструируя собственное видение политического мира. Актуальность исследования политических практик (как привычных моделей политического поведения) обусловлено пониманием того, что они определяют внутреннюю логику построения личностью своего поведения в обществе. Исходя из этого, целью исследования является определение особенностей практик, представленных в дискурсе взаимодействия субъектов политической социализации. Эмпирическим путем выявлено базовые категории, структурирующие политические, гражданские практики в картине мира студенческой молодежи. А именно: влияние на власть; делегирование ответственности; личная ответственность; механизмы контроля власти; патернализм; коррумпированность общества и отказ от политической активности.

Ключевые слова: политические практики, картина мира, студенческая молодежь, апробация инструментария исследования.

Modern political discourse, reporting civil and political practices, represents social world of different subjects of political socialization and influences on formation of political picture of the world of young people. Young people, submerging in social and political discourse, select and approve these or other practices, structure gained experience, interpret actions of politicians, power, other citizens, determine their role in society, form their own vision of the political world. Relevance of research of political practices (as conventional models of political behavior) is conditioned by understanding of the fact that they determine internal logic of personality's behavior in society. Hence, the purpose of research is to determine the features of practices presented in discourse of political socialization subjects' interaction. On the basis of the results of the empirical research basic categories that structure political and civic practices in students' world view were found. They are the following: the impact on authority, delegation of responsibility, personal responsibility, control mechanisms of power, paternalism, corruption of society and rejection of political activity.

Keywords: political practices, world view, students, testing research tools.

Проблема. Сучасний суспільно-політичний дискурс (з його культурно-історичним контекстом) є середовищем, що зберігаючи і транслюючи соціальні, громадянські та політичні практики, репрезентують соціальний світ різних суб'єктів політичної взаємодії та певною мірою впливають на утворення політичної картини світу молодій людині.

Актуальним завданням на сьогодні є дослідження громадянських, політичних практик (як узвичаєних моделей політичної поведінки), що структурують картину світу молоді, бо вони визначають внутрішню логіку побудови особистістю своєї поведінки в соціумі, суспільстві, державі.

Мета статті: представити окремі результати апробації інструментарію дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу студентства.

Аналіз основних досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, показав, що поле політичної соціалізації правомірно розглядати як комунікативний простір, в якому функціонують і взаємодіють дискурси основних агентів політичної соціалізації, які виступають як ретранслятори континуумів смислів і значень, цінностей та ідей, інтерпретацій і думок, образів і практик та безперервно борються за «означування» соціальної реальності. Встановлено, що побудова картини політичного світу молоді відбувається завдяки її «зануренню» у суспільно-політичний дискурс у процесі дискурсивної взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Політичну картину світу молоді розглядаємо як своєрідний «текст», у якому через практики структурується набутий досвід, конструюється власне бачення політичного світу, особливостей взаємин з державою (владою, політиками, іншими громадянами, законом як системою регламентації відносин у суспільстві), свого місця і ролі в суспільстві, можливостей (чи не можливостей) впливати, тощо.

Ми виходимо із того, що специфіка суспільно-політичних практик виявляється у політичних ставленнях (як системі емоційно забарвлених диспозицій) до держави, які, передбачаючи латентну готовність оцінити

державу у той чи інший спосіб, містять водночас певний набір «стандартів», моделей поведінки, які відповідають типовим ситуаціям взаємодії громадянина з державою та її елементами, з якими йому доводиться взаємодіяти вздовж свого життя [1]. Йдеться про ставлення до законів як системи регламентації відносин й до дотримання законності (хабарництва, корупції); до влади; до своїх громадянських обов'язків, до себе як суб'єкта громадянсько-політичної взаємодії та до інших суб'єктів політичної взаємодії, які визначають великою мірою специфіку використовуваних суспільно-політичних практик.

Нами також була розроблена модель емпіричного дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу, яка включає три групи показників практик, представлених у політичному дискурсі суб'єктів політичної соціалізації (політичні ставлення; способи взаємодії; засади взаємодії) та адекватні методи їх вивчення [2].

На основі виокремлених показників і критеріїв було розроблено методичний інструментарій дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді, який сконструйовано на поєднанні аналізу суспільно-політичного дискурсу (контент-аналіз), методів психосемантики та проективних методик.

Логіка створення інструментарію, який би дозволив здійснити коректне та вичерпне емпіричне дослідження особливостей політичних практик, передбачала втілення серії дослідницьких процедур, реалізованих у три етапи:

- 1) виявлення «набору» політичних, громадянських практик, репрезентованих у політичному дискурсі суспільства (контент-аналіз). На основі аналізу дискурсу визначено теми, найпродуктивніші для дослідження політичних практик (засади взаємодії; способи впливу; організація комунікацій; дотримання законності) і спектр наративних «пропозицій», що розкривають значеннєвий контекст дискурсу політичної взаємодії в межах кожної теми. Визначені теми й пропозиції покладено в основу створення психо-семантичного опитувальника;

2) відтворення факторної структури, в якій кристалізуються базові суспільно-політичні практики (психосемантичне опитування);

3) поглиблене вивчення фонових практик суспільно-політичного дискурсу (проективні методики, модифіковані для політико-психологічних досліджень: проективні малюнки, методика незавершених речень).

Ми також дійшли висновку про доцільність залучення ресурсів проективних методик для дослідження фонових політичних практик. Встановлено, що малюнок правомірно розглядати як спосіб експлікації картини світу (й, зокрема, політичного), що надає інформацію у вигляді символів. Проективний малюнок пропонуємо розглядати як своєрідний «текст», у якому актуалізується символічне відображення політичних ставлень і практик взаємодії, а «незавершені речення» – як тематично організовані фрагменти наративів, що дозволяють отримати поглиблені дані про особливості фонових практик, представлених у дискурсі взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Вибірка. У апробації інструментарію дослідження, яке здійснювалось у вересні 2013 р., взяли участь 145 респонденти – студенти різних спеціальностей двох київських ВУЗів (Національного університету імені Тараса Шевченка та Академії муніципальної управління) віком від 17 до 22 р.

Отримані первинні результати підлягали кількісному та якісному аналізу. Тож, для **обробки** отриманих емпіричних даних були застосовані: 1) методи математичної статистики (факторний аналіз) для поглибленого аналізу результатів опитування та психосемантичного диференціалу; 2) контент-аналіз відповідей респондентів на відкриті запитання; 3) якісний аналіз серії проективних рисунків.

У даній статті ми представляємо лише окремі результати нашого емпіричного дослідження, оскільки обмеження обсягу статті не дає можливості викласти їх повністю.

За результатами факторного аналізу, який дозволив провести більш глибокий аналіз отриманих емпіричних даних, були виявлені базові категорії,

що структурують суспільно-політичні практики у картині світу сучасної студентської молоді. В результаті факторного аналізу виділено 7 значущих факторів, які пояснюють 48,9 % внеску в загальну дисперсію ознак. Факторний аналіз здійснювався методом головних компонент з наступним обертанням факторного простору Varimax.

За змістом шкал, які утворили *перший* фактор (12,2 % сумарної дисперсії), ми інтерпретували його як **практики впливу на владу**. Він представлений такими судженнями (далі в дужках наведено їхні факторні навантаження): «Голосування на виборах дає людям можливість впливати на владу, але лише тоді, коли ми робимо виважений вибір» (-0.653); «Намагання людей добитися політичних, громадянських, споживчих і т.д. прав – пусте витрачання часу. Тому я зазвичай уникаю участі у громадянських (політичних) акціях» (0.568); «Навіщо міркувати й обирати, за кого голосувати, якщо все одно переможуть ті, у кого більше грошей» (0.566); «У нашій країні законним шляхом захистити своє право неможливо» (0.559); «В українських умовах самосуд – єдиний спосіб покарати винних та «відновити» порядок» (0.533); «Я не намагаюся відстоювати свої інтереси в суспільстві, бо не вірю в те, що це можливо» (0.511); «Влада – чужа й ворожа народу, та й загалом – зрадниця простих людей» (0.464); «Риба гниє з голови. Тож доки влада порушуватиме закон, то й громадяни будуть їх порушувати» (0.462).

У цьому факторі, на нашу думку, йдеться про можливість особи впливати на владу. Судження, що описують цю здатність, можна представити як певний континуум, на одному полюсі якого відображено модель поведінки, за якою розуміється необхідність компетентного, усвідомленого, виваженого політичного (а точніше, електорального) вибору, який власне й відкриває перспективи для здійснення бодай якогось впливу на владу, на подальший шлях розвитку суспільства і держави вцілому. Тоді як на іншому – йдеться про неможливість відстоювання своїх громадянських, політичних, споживчих й інших прав і власних інтересів у суспільстві, яке пов'язується з недотриманням законності у країні.

Зазначимо, що демократичні практики покликані забезпечувати законність і правопорядок, а також реалізацію соціально-економічних прав громадян. Насьогодні ж закони та інші регулюючі правила (інструкції, норми, «стандарти», тощо) характеризуються суперечливістю, множинністю, заплутаністю та частою зміною, – відзначає М.С. Розов, описуючи особливості російських соціальних (регулятивних, силових, «розподільчих») інститутів [3]. Схожа ситуація, на нашу думку, й в Україні. Водночас, як відомо, «суворість законів компенсується необов'язковістю їх виконання» чи як-то кажуть: «закони для того й існують, щоб їх обходити». Важливо додати, що за таких умов створюється й суттєво розширюється простір для адміністративного свавілля й можливостей корупції для чиновників [3].

Водночас можна констатувати, що в картині світу студентства закони і суди ототожнюються з чужою й ворожою владою, що дбає виключно про свої інтереси та зраджує «простих» людей. А відтак, можна говорити про зневіру у владі, законах, правосудді та його справедливості. Та припустити можливість пошуку нелегітимних способів впливу на владу.

Таким чином, представлений фактор вичерпно описує моделі поведінки громадян, в яких демонструються різні способи впливу на владу.

Другий та третій фактори описують політичні практики, що ґрунтуються на ставленні громадян до відповідальності.

Так, *другий* фактор (8,3 % дисперсії) ми проінтерпретували як **практики делегування відповідальності**. Він наповнений наступними твердженнями: «Ми часто обираємо тих політиків, які говорять те, що ми самі прагнемо чути» (-0.633); ««Ти мені – я тобі» – основне правило взаємодії, за яким діють у суспільстві всі люди» (-0.601); «Про інтереси громадян мають дбати ті, хто при владі – ми їх обрали для того, щоб вони забезпечували нас усім необхідним» (-0.573); «Народ сам обирає владу, яка неспроможна вирішити економічні проблеми» (-0.469); «Риба гниє з голови. Тож доки влада порушуватиме закон, то й громадяни будуть їх порушувати» (-0.422).

У цьому факторі описується модель політичної взаємодії, для якої

характерно прагнення громадян уникати, ухилитися власної (та/ або спільної) відповідальності за свої дії чи то бездіяльність та намагання делегувати відповідальність державній владі. Це стосується як відповідальності за «вирішення економічних проблем» країни, так і назагал за життя громадян, за їх забезпечення «усім необхідним» (приміром, соціальними гарантіями, стабільною зарплатнею, безкоштовною медициною й якісною освітою і т.ін.). Крім цього, навіть виправдовування можливості порушень законів громадянами також відбувається через перекладання відповідальності на владу. При цьому логіка міркувань приблизно така: «якщо влада порушує закони, то й мені можна, а отже, – це вони відповідальні / винні у моїх порушеннях».

Цікаво також відзначити, що громадяни, які прагнуть патерналістських відносин із державою, схильні вірити будь-яким обіцянкам представників влади. Водночас, як відомо, для виборця «правдою» часто є не об'єктивна інформація, а те, що він хотів би почути [4]. Тож, «попит народжує пропозицію», і політики обманюють, тому що цього хоче населення. Звичайно, вимогливий виборець сприймає не всяку брехню, а лише переконливу і правдоподібну: «Принадні обіцянки не повинні відповідати дійсності, але ця невідповідність не повинна кидатися в очі» [4]. Тоді як політик, що озвучує неприйнятні для пересічних громадян «істини», втрачає підтримку ще швидше, ніж невмілий демагог. Тож хоча «демагогія й не гарантує успіху, проте хоча б дає шанс на широку підтримку. А «дистильована» правда жодних шансів не залишає» [4].

Проте популістські обіцянки, які за суттю є формою підкупу виборців, «чреваті», на думку Ю.А. Нісневіча, серйозними негативними наслідками. Адже у міру накопичення невиконаних обіцянок повсякчас зростає недовіра, емоційна напруга та негативне емоційно-оцінне ставлення людей не тільки до політиків, що давали такі обіцянки, а й вцілому до всієї системи влади, що, в свою чергу, сприяє виникненню соціально-політичної напруги у суспільстві та нестабільності. «Навіть ті, хто повірив у нездійсненні обіцянки, не вибачають їх невиконання», – слушно зауважує Ю.А. Нісневіч [5].

Наступний, *третій*, фактор (внесок в сумарну дисперсію – 6,9 %) був названий нами **практики особистої відповідальності**. Його презентовано такими висловлюваннями: «Якщо вимагати від влади відповідальності, то починати треба із себе» (-0.610); «Ті, хто повідомляє органи правопорядку про порушення, – «стукачі», а не добропорядні громадяни» (0.602).

У даному факторі представлено, навпаки, модель політичної поведінки людини, готової взяти відповідальність на себе. Така відповідальність ґрунтується на розумінні того, що політика не ізольована від повсякденного життя, «не робиться» виключно у вищих, недосяжних ешелонах влади, а пронизує життя кожної людини (визнаємо ми це, чи ні; хочемо цього, чи ні) та виявляється тією чи іншою мірою у повсякденному житті кожного з нас, у житті наших родичів, близьких, друзів і знайомих. Як влучно сказав політичний діяч Франції Ш. Монталамбер, – «Навіть якщо ви не займаєтесь політикою, політика все одно займеться вами» (цит. за [5, с.66]).

Тож усвідомлення того, що від кожного з нас почасти залежить те, у якій країні ми будемо жити (сильній чи слабкій; правовій чи кримінальній; заможній чи бідній, тощо), за якого «режиму» (демократичного чи авторитарного), якою буде «якість» і рівень нашого життя та чи будемо жити у повсякденному безладі, чи спробуємо навести посильний порядок там, де кожен може це здійснити, не очікуючи, що хтось інший зробить це за мене, – усе це впливає на розвиток особистої «політичної» відповідальності громадян за своє майбутнє. Отже, яскраво представлено модель політичної поведінки особистості, готової взяти на себе відповідальність, передусім, за власне життя й добробут, за наслідки своїх «виборів» та прийнятих рішень, вчинків, дій чи бездіяльність. Цікаво додати, що акцент на необхідності персональної (індивідуальної) відповідальності особистості (формула – «Я сам відповідаю за власне життя») характерний для ліберальної ідеології загалом, й ліберальних практик зокрема [6].

Четвертий фактор (5,9 % дисперсії) отримав назву **практики контролю влади**. До нього увійшли наступні твердження: «Доки ми не маємо

реальної можливості припиняти повноваження представників влади, які не виконують своїх зобов'язань, порядку в країні не буде» (-0.647); «Лише об'єднання зусиль людей зі схожими проблемами заради досягнення спільної мети дасть змогу добиватись від влади того, що нам потрібно. Адже разом і батька легше бити» (-0.633); «Ті, хто продають свої голоси на виборах, розмінюються на дріб'язок» (-0.623); «Політики, які купують голоси виборців, – не благодійники, а люди, які порушують закони, і, швидше всього, так поводитимуться й після обрання» (-0.394);

У цьому факторі «зібрані» практики захисту громадянами власних інтересів та увиразнюється розуміння механізмів контролю влади. Йдеться про усвідомлення необхідності контролю влади громадянами, який може реалізовуватись у різні способи: через впровадження механізму відкликання тих представників влади, що не виконують взятих на себе зобов'язань; через єднання, об'єднання з іншими громадянами задля вирішення спільних проблем, що їх турбують, та через осмислений електоральний вибір, який виключає підкуп / купівлю / продаж голосів виборців.

Відзначимо, що дієві, діючі практики контролю громадянами діяльності представників влади – механізм, що здатен «змусити» політиків та громадських діячів взяти політичну відповідальність за власні вчинки чи навпаки бездіяльність на себе та виконувати свої прями професійні обов'язки.

Саме громадські та громадянські об'єднання, на думку Ю.А. Нісневіча, можуть виступати дієвими суб'єктами поля політики, що здійснюють громадянський контроль діяльності органів влади та її посадових осіб. Ефективна система моніторингу й громадянського контролю влади – важливий механізм запобігання зловживанню владою, протидії і усунення неформальних практик у системі публічної влади, протидії корупції, професійної некомпетентності чиновників, халатності і т.д., та й в цілому – підзвітності влади суспільству [5; 7]. Ці практики, за їх ознаками, можна віднести до демократичних.

До *п'ятого* фактора (частка в сумарній дисперсії 5,7 %),

інтерпретованого нами як *патерналізм*, увійшли наступні наративні пропозиції: «Не всі люди можуть виявляти ініціативу. Тому нормально, що хтось – бореться, а хтось – чекає, доки інші вирішать проблему» (0.697); «Коли чиновник при владі не вимагає хабара, а просто надає пільги чи протегує бізнес своїх родичів, – то є природній порядок речей. Так вчиняв би кожен, хто мав би таку можливість» (0.623); «Я заслуговую кращого життя вже тому, що належу до народу, нації, великої культури» (0.472).

Цей фактор описує модель політичної поведінки громадянина, який живе за принципом «Мені всі винні». При цьому себе така людина вважає найкращою не в силу своїх особливих якостей, талантів, учинків чи якихось досягнень, а за фактом народження, а відтак – переконана, що їй самій нічого робити не треба та пасивно очікує, що хтось інший (держава, уряд, влада, батьки, роботодавці, та й загалом інші люди і т.д.) буде піклуватися, опікуватися нею, задовольняти її потреби й інтереси, турбуватися про її благополуччя, протегувати та «просувати» її у суспільстві.

Тоді як «справжнє піклування влади про «ввірене» їй населення, – на думку низки вчених, – вимірюється не «об'ємом соціальних подачок», а створенням умов ... для успішної й самостійної економічної активності людей. Іншими словами – умов, що забезпечують рівність шансів, рівність усіх перед законом та таких, що дають «розумну» підтримку соціально слабким групам» [8].

Водночас зазначимо, що описані вище «споживацькі» настанови передбачають, «породжують» громадянську байдужість і несамостійність. Відповідальність за власну долю, по суті, перекладається спочатку на сім'ю, а пізніше – державу, владу і т.д. А якщо немає індивідуальної, особистої відповідальності – то й немає індивідуальної свободи. Відтак, можна відзначити, що такі патерналістські настанови суперечать ліберально-демократичним практикам.

Наступний, *шостий* фактор (у сумарній дисперсії 5,2 %) ми інтерпретували як *фактор корумпованості суспільства*. До нього увійшли

наступні твердження: «Усі підряд (від простих людей до політиків) крадуть у держави, а тому – всі однаково корумповані» (-0.731); «У сьогоднішньому житті абсолютно все купується й усе продається» (-0.664); «Влада – чужа й ворожа народу, та й загалом – зрадниця простих людей» (-0.426).

Даний фактор склали практики, в межах яких корупція виглядає звичною, буденною справою не тільки серед представників влади та її органів, а й у суспільстві в цілому. В політичній картині світу студентства – влада і гроші – взаємопов'язані, а гроші – еквівалент «усього», все можна купити / продати.

Якщо ж виходити з того, що корупція, за визначенням, – це «здійснюване у той чи інший спосіб і за будь-яких умов *використання з корисливою метою свого становища в системі державної влади або пов'язаного з ним суспільного статусу*» (цит. за [9]), стає зрозумілим, що корупція – атрибут влади, а не простих людей. Це діяння, яке може здійснити лише той, хто при владі, а не звичайна, пересічна людина. Тоді як політики прагнуть нав'язати громадянам ідею про те, що «всі однаково корумповані», почасти «виправдовуючи» цим та «внормовуючи» власні дії, та вдало «забуваючи» про те, що людям можна все, що не забороняється законом, а владі – лише те, що ним дозволено.

Останній, *сьомий* фактор (внесок у сумарну дисперсію 4,7 %) був названий нами ***відмова від політичної активності***. Він презентується такими судженнями: «Ми самі своєю бездіяльністю й байдужістю потураємо тим, хто порушує закони» (-0.721); «У всіх моїх бідах і негараздах винні влада, держава, криза і т.д. Я сам(а) нічого змінити не можу» (0.498); «Впливати на владу, навіть через громадські організації, дуже складно, практично неможливо» (0.446); «Поодинокі спроби громадян домогтися від представників влади виконання їх обов'язків схожі на стрілянину з гармат по горобцях, тож не мають жодного сенсу» (0.407).

У даному факторі йдеться про практики відмови (ухиляння) від політичної, громадянської участі в житті держави, які виявляються як через пряме уникання і бездіяльність, так і через «опосередковане» потурання

байдужістю. Причинами такої моделі поведінки виступають, з одного боку, відчуття відсутності сенсу у діях і спробах людей добитися того, щоб влада виконувала належне, а з іншого – уявлення про власне безсилля змінити «положення справ» зовнішнього світу, «об'єктне» ставлення до себе (я – людина, від якої нічого не залежить, яка нічого змінити не може), відсутність віри та відчуття можливості реально впливати власними діями на владу, яке виглядає малоймовірним навіть через громадські об'єднання.

Прагнення дистанціюватися від держави, звести до мінімуму практики взаємодії з нею, як пояснює дослідник свідомості сучасного російського покоління молоді В. Петухов, є результатом того, що по факту громадяни практично не мають можливості впливати на прийняття і реалізацію важливих рішень [10].

На підставі отриманих даних, можна відтворили факторну модель, в якій структуруються та унаочнюються, «кристалізуються» базові суспільно-політичні практики сучасної студентської молоді.

Аналіз емпіричного матеріалу, отриманого після апробації інструментарію дослідження, дав змогу зробити наступні *висновки*:

Методика дослідження політичних практик як чинника структурування політичної картини світу молоді сконструйована виходячи із розуміння необхідності поєднання аналізу суспільно-політичного дискурсу (контент-аналіз), методів психосемантики та проєктивних методів, що надає змогу емпіричним шляхом виявити особливості практик, представлених у дискурсі взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Базовими політичними, громадянськими практиками, що структурують картину світу студентства, визначено: 1) практики впливу на владу; 2) практики делегування відповідальності; 3) практики особистої відповідальності; 4) практики контролю влади; 5) патерналізм; 6) корумпованість суспільства та 7) відмова від політичної активності.

Література

1. *Хазратова Н.В.* Психологія відносин особистості й держави : Монографія / Н. Хазратова. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 276 с.
2. *Скнар О.М.* Модель емпіричного дослідження політичних практик в структурі політичної картини світу молоді / Скнар О.М. // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави. – К. : Міленіум, 2013. – Вип.14.
3. *Розов Н.С.* Специфика «русской власти», ее ментальные структуры, ритуальные практики и институты / Н.С. Розов // ПОЛИС. – 2011. – № 1. – С.29-41.
4. *Дубинянский М.* Українська неправда / Михайло Дубинянский // Українська правда. – 2012. – [Електронне джерело]. – режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/10/12/6974448/>
5. *Нисневич Ю.А.* Политическая ответственность: институциональная постановка проблемы / Ю.А. Нисневич // ПОЛИС. – 2013. – № 4. – С.62-74.
6. *Бызов Л.Г.* Социокультурные и социально-политические аспекты формирования современной российской нации / Л.Г. Бызов // ПОЛИС. – 2012. – № 4. – С.41-55.
7. *Красин Ю.А.* Государство и общество: сдвиги во властном поле / Ю.А. Красин // ПОЛИС. – 2013. – № 5. – С. 51-58.
8. *Горшков М.К., Тихонова Н.Е.* Мечты россиян и реальность демоскопии / М.К. Горшков, Н.Е. Тихонова // ПОЛИС. – 2013. – № 5. – С. 7-26.
9. *Римский В.Л.* Универсальные и коррупционные нормы взаимодействий в Российской политике / В.Л. Римский // ПОЛИС. – 2011. – № 4. – С.104-116.
10. *Петухов В.В.* Поколение «нулевых»: социальные настроения, идеологические установки и политическое участие / В.В. Петухов // ПОЛИС. – 2012. – № 4. – С. 56-62.

Reference

1. Khazratova, N.V. (2004) *Psykhologhiya vidnosyn osobystosti y derzhavy* [Psychology of relations of personality and state]. Luts'k: Tower Publ. of the Volyn state university.

2. Sknar, O.M. (2013) *Model' empirychnoho doslidzhennya politychnykh praktyk v strukturi politychnoyi kartyny svitu molodi* [A model of empiric research of political practices is in the structure of political picture of the world of young people]. *Problemy politychnoyi psykholohiyi ta yiyi rol' u stanovlenni hromadyanyna Ukrayins'koyi derzhavy* [Problems of political psychology and its role in becoming of citizen of the Ukrainian state]. Kyiv: Milenium Publ. (ukr).
3. Rozov, N.S. (2011) *Specifika «russkoj vlasti», ee mental'nye struktury, ritual'nye praktiki i instituty* [Specifics of «Russian power», its mental structures, ritual practices and institutes]. *POLIS* [Political researches], 1, 29-41 (rus).
4. Dubynyanskyy, M. (2012) *Ukrayins'ka nepravda* [Ukrainian lie]. <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/10/12/6974448/>
5. Nisnevich, Ju.A. (2013) *Politicheskaja otvetstvennost': institucional'naja postanovka problemy* [Political responsibility: institutional formulation of the problem]. *POLIS* [Political researches], 4, 62-74 (rus).
6. Byzov, L.G. (2012) *Sociokul'turnye i social'no-politicheskie aspekty formirovaniya sovremennoj rossijskij nacji* [Socio-cultural and socio-political aspects of forming modern Russian nation]. *POLIS* [Political researches], 4, 41-55 (rus).
7. Krasin, Ju.A. (2013) *Gosudarstvo i obshhestvo: sdvigi vo vlastnom pole* [State and society: changes in the imperious field]. *POLIS* [Political researches], 5, 51-58 (rus).
8. Gorshkov, M.K., Tihonova, N.E. (2013) *Mechty rossijan i real'nost' demoskopii* [Dreams of Russians and reality of demoscropy]. *POLIS* [Political researches], 5, 7-26 (rus).
9. Rimskij, V.L. (2011) *Universal'nye i korrupcionnye normy vzaimodejstvij v Rossijskoj politike* [Universal and corruption norms of co-operations are in the Russian policy]. *POLIS* [Political researches], 4, 104-116 (rus).
10. Petuhov, V.V. (2012) *Pokolenie «nulevyh»: social'nye nastroyeniya, ideologicheskie ustanovki i politicheskoe uchastie* [Generation of «zero»: social moods, ideological settings and political participation]. *POLIS* [Political researches], 4, 56-62 (rus).

